

TONI MONONEN

SUOMEN SOTILAS- TIEDUSTELU 1939–1945

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Toni Mononen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2025

Kuvatiedot on mainittu kuvatekstien yhteydessä.

Toimitus: Ulla Paavilainen

Kartat: Ari Suramo

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-50621-8

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2025

SISÄLLYS

ALUKSI	7

1. TALVISODAN TIEDUSTELUTOIMISTO – ÄÄRIRAJOILTA RAUHATTOMAAN RAUHAAN (1939–1940)	11

Tietojen määrä lisääntyy sodan myötä	18
Tiedustelutyötä rauhan ja sodan aikana	51
Viholliskuvan esittäminen – sota-ajan käytännöt muotoutuvat	65

2. VUOSI 1941 – TIEDUSTELU HYÖKKÄYKSEN EDELLÄ	77

Tiedonhankintaa hyökkäyksen edellä ja sen edetessä	80
Muokkaustyöhön niukasti lisähenkilöstöä	120
Viholliskuvalla vastataan operaattikkojen tarpeisiin	131

3. TIEDUSTELUTOIMISTO KASVAA – KUKA VOITTA SUURSODAN? (1942–1944)	141

Tiedustelujoukkoja kehitetään asemasodan aikana	143
Viholliskuvan laajentuminen kasvattaa tiedustelutoimistoa	184
Raportointi monimuotoistuu	221
Alkaako suurhyökkäys?	230
Tiedustelutoimiston rutiinit toimivat	242
Kuva suurhyökkäyksen valmistelusta rakentuu	246

4. TIEDONHANKINTA LAPIN SODASSA 1944–1945	253

III Armeijakunnan kaventuneet tiedustelukyvyt	257
Kumppanista tiedustelun kohteeksi	266
Kaukopartiointia Lapissa	274
Lentoryhmä Sarko pohjoisen taivaalla	278
Tiedusteluosaston kuulustelutoimisto kävi edellistä sotaa	283
Yhteistoiminta ruotsalaisten kanssa	285
Yksittäiset lähteet täydentävät viholliskuvaa	288

5. TIEDUSTELUN KATSE NEUVOSTOLIITOSSA JA SUOMEN SISÄISESSÄ TILANTEESSA	291
Kansainvälisen tilaston toimisto – taloudellista ja poliittista tiedustelua	299
Tiedustelulinja – maanlaajuinen tiedottajaverkosto	311
Radiotiedustelu Stella Polariksen jälkeen	321
Päämaja ja ulkoasiainministeriö LVK:n pulssilla	325
Liittoutuneiden valvontakomission puhelinkuuntelu	331
 6. TAKAISIN PÄÄESIKUNNAN TILASTOTOIMISTOKSI	343
Levotonta liikehdintää tiedustelun johdossa	344
Tiedustelutoimisto Lapin sodassa	346
Rauhan aikaan – vanhat tehtävät, uusia kasvoja	353
Raportointia uusin ja vanhoin periaattein	358
 7. SOTAVUOSIEN TIEDUSTELUN TILINPÄÄTÖS	373
Tiedonhankinnan monet keinot	373
Tilastoinnista ammattimaiseen muokkaukseen ja tulevan arviointiin ..	374
Viholliskuvaa taktiselta strategiselle tasolle	376
Kuuden vuoden koettelemusten tulos	378
 8. NYKYPÄIVÄN SOTILASTIEDUSTELU	381
Aktiivista vai passiivista tiedonhankintaa?	384
”Suurin osa tiedosta on roskaa” – tarve laadukkaalle analyysille	388
Ennakkovaroitus esimerkkinä yhteisvastuullisuudesta	390
 VIITTEET	396
 LÄHTEET	442
 HENKILÖHAKEMISTO	458

ALUKSI

Tänä vuonna tuli kuluneeksi kahdeksankymmentä vuotta toisen maailmansodan päättymisestä. Se lienee Suomen sotahistorian tutkituin ajanjakso. Kaikkea ei kuitenkaan ole vielä löydetty ja sanottu.

Otava julkaisi vuonna 1989 Raimo Heiskasen teoksen *Saadun tiedon mukaan... Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945*. Ilmestyessään teos oli ensimmäinen ja siten ansiokas kokonaisuus sotavuosien sotilastiedustelusta, eikä vähiten sitä varten tehtyjen ja tutkijoiden nykyäänkin saatavilla olevien tiedusteluveteraanien haastatteluiden vuoksi. Heiskasen teoksen julkaisun jälkeen tiedustelutoiminnan eri osa-alueita on kuitenkin tutkittu runsaasti. Perusteellisella ja huolellisella tutkijan työllä on löydetty merkittävä määrä sellaista arkistoaineistoa, jota Heiskasen teoksessa ei ole hyödynnetty.

Tämä teos perustuu kahteen aiemmin julkaistuun tutkimukseen: vuonna 2023 julkaistuun väitöskirjaani ja sen vuonna 2024 julkaistuun jatko-osaan, jotka ovat vapaasti saatavilla sähköisesti verkossa sekä muun muassa Maanpuolustuskorkeakoulun kirjastossa.

Käsillä on kuitenkin aivan itsenäinen teos monestakin syystä. Lukukokemuksen sujuvoittamiseksi keskustelu aiemman tutkimuksen ja kirjallisuuden kanssa on jätetty pois. Alkuperäisten tutkimusten tekstiä on tiivistetty ja yhdistelty paljonkin toiston ja lukuisten yksityiskohtien vähentämiseksi. Alun perin massiiviset alaviitteet on tiivistetty siten, että primäärilähteisiin viitataan lähinnä arkistokotelotarkkuudella. Mikäli tekstejä tähän muotoon työstettäessä on tapahtunut jokin virhe, se on yksin minun, mutta tarkka lukija löytää onneksi täsmälliset viitteet alkuperäistutkimuksista. Arkistoviitteet osoittavat Kansallisarkistoon, ellei muuta mainita.

Toisaalta tätä teosta on täydennetty etenkin väitöskirjan valmistuksen jälkeen löytyneillä yksittäisillä tiedoilla, jotka eivät sinällään ole muuttaneet käsitystämme sotilastiedustelun toiminnan kokonaisuudesta. Lisäksi olen korjannut pari virhettä, jotka olen tekstistäni löytänyt alkuperäistutkimusten julkaisun jälkeen.

Tarkemmat aineistoaanalyytit ovat luettavissa alkuperäistutkimuksista, mutta laadukkaan historian tutkimuksen perinteiden mukaisesti tulkinta menneistä tapahtumista on rakennettu tuhansien arkistosivujen pohjalta. Papereille koskaan päätyvätkin asioiden kuvaamiseksi on ollut onneksi sekä heti sodan jälkeen tehtyjä tiedustelijoiden kuulusteluaineistoja että 1980-luvulla tehtyjä haastatteluja. Aineistoon lukeutuu myös muun muassa jokunen muistelmateos ja nippu aiempia tutkimuksia.

Teoksen näkökulma sotavuosien sotilastiedusteluun on Päämajälähtöinen. Tutkimuksissani tarkastelin Päämajan viholliskuvan muodostumista eli sitä, millaisista lähteistä ja millaista tietoa johtoesikunnan tiedustelu sai käyttöönsä. Hankituilla tiedoilla ja viholliskuvalla oli tarkoitus tukea päätöksentekijöiden työtä ja Puolustusvoimien operatiivisen alan toimintaa.

Päämaja oli sotavuosina strategisoperatiivinen toimija, joka pyrki pääasiassa katsomaan nykyhetkestä eteenpäin ja syvyyteen kulloinkin vallinneen rintamatilanteen yli. Siksi talvi-, jatko- ja Lapin sodan lukuisista suomalaisille tutuista taisteluista mainitaan vain muutamia silloin, kun Päämaja-johtoisella tiedustelulla oli niiden kannalta keskeinen merkitys. Toisaalta teoksessa nostetaan sotavuosista esiin myös se, että sotien väliin sattuneiden rauhan jaksojen aikana tiedustelulla oli hetkittäin yhtä tärkeä rooli Suomen kannalta kuin aktiivisten sotatoimienkin aikana.

Teoksessa ei käsitellä seikkaperäisesti tiedustelun tiedonhankinnan suunnittelua, koska sotavuosien Päämajan tiedustelusuunnitelmia ei ole säilynyt tutkittavaksi – todennäköisesti ne poltettiin jatko-sodan lopulla muiden papereiden mukana. Toisin kuin esimerkiksi muiden toimijoiden arkistoissa säilyneet tiedusteluraportit, tiedustelusuunnitelmat oli tarkoitettu ainoastaan tiedustelujaoston sisäiseen

käyttöön, eikä niistä siksi ole säästynyt edes jakelukappaleita. Osasta tiedonhankintaa valaisevista lähteistä, kuten kaukopartioille tai lentotiedustelulle käsketyistä tiedustelutehtävistä, on kuitenkin löydettävissä viitteitä, miten tai miksi tiedot piti hankkia.

Ukrainan sodan myötä länsimaisesta tiedustelutoiminnasta on kansainvälisesti katsoen tullut julkista aivan eri tavalla kuin koskaan aiemmin. Olenkin liittänyt tämän teoksen loppuun tutkijan puheenvuoron, jossa peilaan sotavuosien tiedustelutoimintaa ja sen periaatteita tähän päivään. Sotavuosien sotilastiedustelijoiden kunnioittamiseksi ja historian mahdollisten oppien esille tuomiseksi haluan nostaa esiin niitä ajatuksia, joita minulla on tutkijana herännyt näitä kahta aikakautta rinnakkain eläneenä ja pohtineena. Samalla osio on pieni panokseni tiedustelututkimuksen maailmaan, jotta aiheesta voitaisiin käydä järjellistä yhteiskunnallista keskustelua.

Tutkittuani sotavuosien tiedustelua varsin tiiviisti nyt noin seitsemän vuoden ajan uskallan väittää näiden kansien väliin kirjatun kokonaisuuden olevan varsin kokonaisvaltainen esitys sotilastiedustelusta Päämaja-tasolta katsottuna. Historiantutkimus on kuitenkin itseään korjaavaa ja aiemman tutkimuksen päälle rakentuvaa, joten kokonaiskuvamme syventämiseksi toivon tutkimuksen jatkuvan ja mahdollisesti myös korjaavan minun tekemiäni kenties heikkoja tulintoja. Selvää on, että sotavuosilta ja laajemminkin itsenäisyyden ajalta sotilastiedustelun toiminnassa – esimerkiksi sotavuosien kansainvälisen tiedusteluyhteistyön saralla – riittää vielä tutkittavaa.

Kirjan kirjoittaminen ei olisi ollut mahdollista ilman saamaani tukea. Kiitän Otavaa kiinnostuksesta ryhtyä teoksen julkaisijaksi ja kaikesta saamastani tuesta. Lähes puolen miljoonan merkin (ml. välilyönnit) kokoinen kiitos kustannustoimittaja Ulla Paavilaiselle seikkaperäisestä tekstieni läpikäynnistä ja osuvista korjausehdotuksista. Suorasanaisen yhteistyömme tuloksena lukijoiden saatavilla on nyt niin sujuvakielinen tarina, kuin voi olla teoksessa, jossa käsitellään noin pariakymmentä eri tiedustelutoimijaa. Kiitän Otavan kirjassäätiötä, Turvallisuuden tukisäätiötä ja Suomen tietokirjailijoita kirjoitustyötä varten myönnetystä tuesta.

Ennen kaikkea kiitän perhettäni joustavuudesta yhteistä aikaa järjestellessämme – jo olemassa olleiden tutkimusten jalostaminen tähän muotoon ei suinkaan ollut pieni ponnistus.

Helsingissä 13. toukokuuta 2025

Toni Mononen

I.

TALVISODAN TIEDUSTELUTOIMISTO – ÄÄRIRAJOILTA RAUHATTOMAAN RAUHAAN (1939–1940)

Se mitä Suomen kansa on kokenut, todistaa, että meidän tiedustelumme oli puutteellinen ja ettei valtion johto, kansanedustuslaitos mukaan luettuna, ymmärtänyt oikein sen merkitystä.

Päämajan tiedustelujaoston päällikkö Aladár Paasonen

Suomen sotilastiedustelu syntyi vapaussodan melskeissä. Mannerheimin pyynnöstä jääkäreiden Tukholmaan organisoimasta tietotoimistosta lähetettiin Suomeen vuoden 1918 tammikuussa maihiteri, jääkäri Isak Alfthan. Hän loi maaliskuuhun mennessä Päämajaan tiedusteluosaston, joka tuki operatiivista suunnittelua ja rintamajoukkoja. Vapaussodassa tiedusteluosaston henkilöstöstä iso osa toimi kentällä rintamajoukkojen yhteydessä, jolloin Päämajassa saattoi olla paikalla vain osastopäällikkö ja yksi tiedusteluupseeri.¹

Sotilastiedustelu kasvoi ja kehittyi 1920- ja 1930-lukujen vaatimatomin resurssein. Yleisesikunnan Ulkomaanosaston tilastotoimiston päätehtävä oli Neuvostoliittoon kohdistuva tiedustelu eli tietojen kerääminen ja muokkaaminen sekä tietojen jakaminen. Tilastotoimisto vastasi myös Moskovan-sotilasasiamiehen ohjaamisesta muiden sotilasasiamiesten ollessa ulkomaatoimiston vastuulla.²

Tiedustelun mielenkiinnon pääkohteet olivat Neuvostoliiton poliittinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys sekä puna-armeijan vahvuuden ja sotamateriaalin selvittäminen eli sen sotilaallisen potentiaalin arviointi. Oli arvioitava, miten laajassa mitassa Neuvostoliitto pystyisi aloittamaan sodan yllättäen ja miten suuren voiman se pystyisi Suomea vastaan keskittämään. Arviointia tehtiin sekä operatiivisella että tiedustelualalla, ja arvioihin perustuen operatiivinen ala pystyi valmistelemaan suunnitelmat omien joukkojen käytöstä.³

1930-luvun loppupuolelle tultaessa tilastotoimiston rauhan ajan tiedon lähteitä olivat sotilasasiamiehet, radiotiedustelu, toimiston oma ja alatoimistojen organisoima asiamiestiedustelu sekä muiden maiden tiedustelupalveluilta ja avoimista lähteistä, kuten lehdistöstä, saadut tiedot. Sota-aikana tiedustelutietoja suunniteltiin hankittavan esimerkiksi kuulustelemalla sotavankeja, tutkimalla sotasaalisasiakirjoja, lähettämällä kaukopartioita linjojen taakse, tähyttämällä, kuuntelu-, lento- ja mittaustiedustelulla sekä rintamajoukkojen tiedustelulla. Syksyllä 1939 julkaistu tiedusteluopas täydensi listaa maatahystyksellä, liikkuvalla maatiedustelulla, yliiloikkareiden ja paikallisten asukkaiden kuulustelulla, salaisella tiedustelulla, suuntimisella sekä valon- ja äänenmittauksella.⁴

Sotilastiedustelun kansainvälinen yhteistyö alkoi pian itsenäistymisen jälkeen. 1920- ja 1930-luvuilla yhteistyötä tehtiin Viron, Latvian, Puolan, Japanin, Ruotsin, Saksan, Yhdysvaltojen, Ison-Britannian ja Ranskan kanssa. Yhteistyön tarkoituksena oli puna-armeijaan liittyvien tietojen vertailu ja vaihtaminen. Käytännössä tietoja vaihdettiin jakamalla raportteja ja tapaamisissa. Viron kanssa tiedonvaihto oli ensin viikoittaista, mutta maiden välille rakennetun

merikaapeliyhteyden valmistuttua jopa päivittäistä. Esimerkiksi ”eräältä suurvallalta” saatiin ilmeisesti vuoden 1937 loppupuolella mietintö puna-armeijan operaatiosuunnitelmista.⁵

Ennen talvisodan syttymistä merkittävimpiä tiedon tuottajia olivat radio- ja lentotiedustelu sekä rajan taakse lähetetyt salaiset partiot. Lentotiedusteluun käytettyjen Blenheim-pommikoneiden ilmakuvauskyky onnistuttiin luomaan sopivasti kesän 1939 aikana, jolloin Neuvostoliiton puolelle lennettiin kaikkiaan 13 kuvauslentoa. Neuvostoliitosta tulleita loikkareita sekä siellä luvallisesti asioineita henkilöitä puhuttamalla saatiin hyödyllisiä tietoja. Pohjoisesta Rovaniemen alatoimisto hankki merkittäviä tietoja lähettämällä vuoden 1939 kesäkuun ja marraskuun välillä yhteensä 18 partiota Neuvostoliittoon. Syyskuussa 1939, ennen ylimääräisten harjoitusten (YH) alkamista, tilastotoimisto järjesti tiedustelu-upseerien kertausharjoituksen 23 reserviläiselle, joista kahdeksan lähetettiin eri suunnille itärajaa keräämään havaintoja rajan takana tehtävistä valmisteluista. Tietoja puna-armeijan joukoista saatiin myös sotilas-asiamiehiltä, neuvostoliittolaisista ja saksalaisista sotilasaikakauslehdistä sekä japanilaisilta.⁶

Tilastotoimisto toimi niukoilla resursseilla 1920–30-luvuilla, vaikka sen ydinjoukon vahvuus kasvoi 1930-luvun aikana viidestä upseerista neljääntoista henkilöön. Kunkin heistä vastuut olivat mittavat, ja osalle heistä kertyi ennen talvisotaa vuosien kokemus tiedustelutyöstä. Monelta kuitenkin puuttui esimerkiksi tarvittava venäjän kielen taito. Myös tietojen analysointi oli puutteellista, mikä mahdollisesti johtui henkilöstön vähyden lisäksi myös osittain työntekijöiden ammattitaidottomuudesta.⁷

Tilastotoimiston vahvuuteen kuuluivat myös Viipurin, Sortavalan, Kajaanin ja Rovaniemen alatoimistojen päälliköt. Majuri Hallamaan johtama radiotiedusteluelin kuului tilastotoimistoon mutta sai tehtävänsä ulkomaaosaston päälliköltä. Hallamaan organisaatiossa oli ennen talvisotaa hänen lisäksi neljä upseeria, viisi toimistosihteerii sekä kanslia-apulaisia, aliupseereita ja varusmiehiä yhteensä noin 50–60 henkilöä.⁸

Tilastotoimiston toiminta- ja työskentelykulttuurissa 1930-luvulla ei sopinut katsoa eikä udella, mitä naapuri tekee tai millaisia pape-reita käsittelee. Toimiston ovet olivat jatkuvasti lukittuja ja ainoas-taan koputtamalla pääsi sisään. Vieraan tullessa käsillä olleet työt piti peittää. Toisaalta toimistossa vallitsi ystävällinen ja toverillinen henki, vaikka kulttuuriin kuului varuillaanolo sen suhteen, että Neu-vostoliitto pyrki soluttamaan vakoilijoita toimistoon. Varautumisen taustalla vaikutti todennäköisesti esimerkiksi useita vuosia jatkunut ja 1930-luvulla paljastunut Vilho Pentikäisen vakoilu Neuvostoliiton hyväksi Yleisesikunnassa.⁹

Sodan ajan organisaatioon siirryttäessä tilastotoimisto muuttui Päämajan tiedustelujaoston tiedusteluosastoksi. Eri toimistoja johta-neet osastot käsittivät ainoastaan osastopäälliköt. Esimerkiksi kaikki tiedusteluosaston tehtävät oli jaettu sen alaisille tiedustelu- ja viesti-tiedustelutoimistoille (Tied.1 ja Tied.2). Organisaatio ei myöhem-minkään kehittynyt sellaiseksi, että tiedusteluosastolla olisi palvellut muita kuin osastopäällikkö, vaikka sen johdossa olikin Päämajassa sijainneiden toimistojen lisäksi eri vaiheissa erilainen määrä tiedus-telujoukkoja.¹⁰

Käsitettä *viholliskuva* ei ollut määritelty yksiselitteisesti ennen so-tavuosia, vaikka sanaa tai samankaltaisia ilmauksia sujuvasti käyte-ttiin. Käsitteen sisällön voisi helposti ajatella rajautuvan rintamati-lanteeseen. Tiedusteluopas muotoili tiedustelun kohteiksi ”vihollisen sotavoimat ja niiden liikkeet, taloudellinen tila, moraalinen ja po-liittinen tila sekä sotatoimialueen maasto rakenteineen”. Tarkemmin eroteltuna tämä tarkoitti vihollisen ryhmitystä, taistelulajia, vahvuutta, aselajeja, joukkojen numeroita, kansallisuuksia, toiminta-alueiden ra-joja, reservejä ja niiden vahvuuksia, ilmavihollisen kalustoa, lentokent-tiä ja taistelulaskupaikkoja, tykistöaseiden kaliibereita ja ammuksia, maaston varustamista ja hävitystöitä, viestiyhteyksiä sekä huoltoa.¹¹

1930-luvun loppupuolella tilastotoimisto julkaisi Neuvostoliit-toa ja sen asevoimia käsitteleviä salaisia raportteja, joissa kuvattiin ja arvioitiin Neuvostoliittoa sekä sen muodostamaa uhkaa. Varsin-kin joukkojen sijoituksiin, liikekannallepanoon ja keskityksiin sekä

maantieteeseen ja infrastruktuuriin liittyvät raportit toimitettiin operatiiviselle osastolle suunnittelun tueksi. Tarvittaessa tietoja jaettiin myös alajohtoportaille. Ulkomaaosasto piti myös yhteyttä alajohtoportaiden tiedustelu-upseereihin.¹²

Vuonna 1938 valmistui useita erillisiä raportteja. Huhtikuussa julkaistiin *Itäkarjala*-niminen tutkimus, jossa tarkasteltiin seikka-peräisesti alueelle ryhmitettyjä rajavartio- ja puna-armeijan joukkoja, alueen tie- ja rautatieverkostoa, lentokenttiä ja tärkeimpiä vesireittejä sekä olennaisimpia väestöön, talouteen ja asutuskeskuksiin liittyviä tietoja. Kesäkuinen laaja raportti *Puna-armeijan sijoitus* esitteli kaikki Neuvostoliiton joukot aselajeittain sotilaspiireistä jopa pataljoonan sekä erillisen eskadroonan ja joukkueen tasolle. Nimen ja joukkonumeron lisäksi raporttoitiin joukon sijoituspaikka ja usein myös komentajan nimi. Syyskuussa 1938 valmistui *Karjalan-kannas*-niminen työ, jossa käytiin läpi yksityiskohtaisesti alueen rajavartiojoukot ja niiden ryhmitys, puna-armeijan joukot, linnoitteet, rautatie- ja tieverkosto sekä tärkeimmät asutuskeskukset. Joulukuussa teosta täydennettiin puna-armeijan joukkosijoituksia käsittelevällä asiakirjalla. Liitekartoista ilmeni taktisin merkein olennaisimmat Leningradin sotilaspiiriin joukot, Uralin länsipuoleisen Neuvostoliiton sotilaspiirijako, maan länsiosiin ryhmitetyt armeijakunnat sekä olennaisimmat rautatieyhteydet.¹³

Talvisodan alla tilastotoimistossa laadittiin tutkimuksia myös puna-armeijan taktiikasta. Yksi sellainen oli sodan syttyä tiedusteluosaston päälliköksi nousseen majuri Pöyhösen ilmeisesti aivan vuoden 1938 lopussa laatima pienoistutkimus *Ilmadesanttijoukkojen järjestely ja käyttösuunnitelmat erikoisesti Neuvostoliitossa ja yleensä suurvalloissa*. Ilmeisesti tarve tutkimukselle oli noussut 1930-luvulla Espanjan sisällissodasta, Ison-Britannian ja Ranskan siirtomaissaan saamista kokemuksista, puna-armeijan vuoden 1936 kenttäohjesääntön laskuvarjohyppykoulutuksesta sekä paraateista tehdyistä havainnoista. Maahanlaskun käyttöä sodassa ei pidetty todennäköisenä, vaikka operaation sekasortoisuutta vihollisen keskuudessa aiheuttava vaikutus ymmärrettiin.¹⁴

Vuoteen 1939 tultaessa Yleisesikunnan tilannearvion mukaan välitöntä sodan vaaraa ei ollut, vaikka Suomen poliittinen asema oli Neuvostoliiton aktiivisen toiminnan vuoksi huonontunut 1930-luvun alkuvuosiin verrattuna. Neuvostoliiton ei uskottu aloittavan sotaa sen vaikeutuneen kansainvälispoliittisen aseman ja huonon taloudellisen tilanteen vuoksi. Suomen joutumista sotaan pidettiin mahdollisena lähinnä tilanteessa, jossa Neuvostoliitto olisi ajautunut sotaan myös muiden länsinaapureidensa kanssa.¹⁵

Myös Itämeren-laivaston aluksista ja toiminnasta vaikuttaa olleen jo keväällä 1939 selvä käsitys. Havainnot oli koottu raporttiin, joka käsitteli 14 eri alusluokkaa aseistuksineen. Raportin liitteenä oli suomenkieliset kymmenen eri alusyksilön silhuettikuvat. Viimeisenä liitteenä oli suomenkielinen kooste aluksissa havaituista taktillisista merkeistä, joita oli 38 erilaista ja joista 27 oli kyetty sitomaan tiettyyn alusyksilöön. Silhuettikuvat olivat todennäköisesti peräisin tilasto-toimiston ylläpitämästä *Itämeren laivaston varjokuvastosta*, joka otettiin käyttöön mahdollisesti alkuvuonna 1939. Kuvastolla oli varsin laaja 170 kappaleen jakelu. Myös lähialueen tapahtumista syksyllä 1939, etenkin Baltiassa, Suomessa oli hyvä kuva.¹⁶

Syksyllä 1939 Yleisesikunnalla oli kohtuullisen hyvä käsitys rajan takana olevien neuvostojoukkojen vahvuuksista, sillä alueella todellisuudessa olleista noin 19 divisioonasta oli havaittu 15–16. Niiden taistelukykyä ei pidetty kovin hyvänä upseeriston epäpätevyiden ja joukkojen huonon koulutustason takia. Loka-marraskuussa 1939 Neuvostoliiton joukkojen liikehdintä rajan takana katsottiin normaalliksi, eikä sodan syttymistä pidetty todennäköisenä.¹⁷

Syksyllä 1939 Yleisesikunnan sisällä vaikuttaa olleen ristiriitaisia käsityksiä tilanteesta niin operatiivisen ja tilastotoimiston kuin yksittäisten henkilöidenkin välillä. Tämä saattoi johtua siitä, että tilastotoimiston tarkastellessa Neuvostoliiton kapasiteettia ja sen muodostamaa uhkaa sellaisenaan operatiivinen toimisto vertasi saatuja tietoja omaan operatiiviseen suunnitteluun ja omien joukkojen arvioituun suorituskykyyn, jolloin tilanne saattoi vaikuttaa uhkaavammalta. Lisäksi ainakin osalla arvioiden kanssa tekemisissä olleista esiintyi

vuoden 1939 loppupuolella jonkinlaista toiveajattelua.¹⁸ Epäilemättä ristiriitoja oli hetkittäin myös sodan ajan Päämajassa joko operatiivisen ja tiedustelutoimiston tai yksittäisten esikuntaupseerien välillä.

Tiedonhankinnan ja viholliskuvan muodostamisen lisäksi Päämajan tiedustelutoimiston vastuulla oli talvisotaan tultaessa myös Puolustusvoimien sabotaasitoiminta. Marraskuun alussa Päämajan operatiivinen osasto kehotti sen toimeenpanoon painopisteenä Itä-Karjala ja puna-armeijan lisäjoukkojen alueelle tuomisen estäminen tai vähintään häiritseminen sekä Muurmannin radan varteen koottujen elintarvike- ja muiden varastojen tuhoaminen. Lisäksi oli sabotoitava tai tuhottava merkittäviä teollisuus- ja voimalaitoksia, kuten suksitehtaita ja leipomoita sekä tuhottava sotilasmajoitukseen käyttökelpoisia asutuskeskuksia ja parakkeja sekä viestiyhteyksiä. Tehtävien valmistelussa epäilemättä hyödynnettiin suunnitelmaa *Hävitystoiminta Itä-Karjalassa sotatapauksessa*.¹⁹ Sabotaasitoiminnassa ei sodan aikana päästy kovin pitkälle, vaikka valmisteluita oli tehty tietoja hankkimalla jo pitkään.

Päämajan tiedustelujaoston päällikön Aladár Paasosen mukaan sodan ajan tiedustelua olisi pitänyt kehittää jo rauhan aikana suuremmalla ymmärryksellä ja suuremmin varoin. Tilastotoimistolla oli ennen sodan syttymistä oikeaa tietoa Neuvostoliitosta ja sen asevoimista, mutta sen raporteissa ei kyetty analysoimaan Neuvostoliiton suurvaltapolitiittisia tavoitteita eikä mahdollisuuksia niiden ajamiseen. Ainakin osasyynä voidaan pitää toimiston henkilöstön vähyyttä. Aika ennen talvisotaa oli jatkuvaa organisaation ja menetelmien kehittämistä, minkä lisäksi sotilastiedustelun käytössä olleet rahalliset resurssit olivat täysin riittämättömät.²⁰

Yleisesikunnan alainen tiedustelu oli joka tapauksessa kyennyt hankkimaan pitkän ajan kuluessa paljon tietoja itärajan takaa ja muodostamaan niistä ehjän kuvan. Ainoastaan sodan syttymistä ei osattu ennalta arvioida, vaikka senkin suuntaisia näkemyksiä henkilöstön piirissä esiintyi.

TIETOJEN MÄÄRÄ LISÄÄNTYY SODAN MYÖTÄ

Yleistilanne kiristyi Euroopassa vuoden 1939 kuluessa. Suomessa seurattiin tarkasti suurvaltojen välisten suhteiden kehittymistä sekä Neuvostoliiton ja Baltian maiden välisiä tapahtumia. Syksyllä Saksa valtasi Puolan, ja syys-lokakuun kuluessa Neuvostoliitto vei joukkojaan Baltian maihin erilaisten tukikohtaneuvotteluiden tuloksena. Kun myös Suomi sai lokakuussa kutsun Moskovaan neuvottelemaan maiden välisistä kysymyksistä, maassamme varauduttiin mahdolliseen sotaan. Puolustusvoimien valmiuden kohottamiseen ja Päämajan perustamiseen liittyen tilastotoimiston perustaman sodan ajan tiedusteluosaston toiminta oli kyettävä tarvittaessa käynnistämään käytännössä välittömästi käskyn jälkeen, vaikka reserviläisten saapuminen ottaisi oman aikansa²¹.

Talvisodan alettua tiedustelutoimisto alkoi saada enemmän tietoja, koska radio-, lento- ja partiotiedustelu aktivoituivat. Tietoja saatiin myös rintamajoukoilta, sotavankeja kuulustelemalla ja sotasaalisasiakirjoista. Sotavuosien raportoinnissa käytettiin tietojen peittämiseksi ilmauksia "saadun tiedon mukaan", "tarkistamattomien tietojen mukaan" ja "vahvistamattomien tietojen mukaan". Ensimmäisillä viitattiin radiotiedustelun ja toisella salaisen asiamiestiedustelun hankkimiin tietoihin. Kolmannella tarkoitettiin sotavankikuulusteluja, jotka tosin mainittiin useimmiten selväkielisesti.²²

Sotatoimiyhtymien tiedustelu aktivoituu sodassa

Talvisodan alkaessa Päämajan johtoon kuuluivat Kannaksen armeijan II ja III Armeijakunta sekä Koiviston ja Laatokan alueen rannikkojoukkoja, IV Armeijakunta, Pohjois-Suomen ryhmä, Ahvenanmaan ryhmä, Ilmapuolustusjoukot, Merivoimat ja Laatokan meripuolustuksen joukot sekä Kotijoukot. Johtosuhteissa tapahtui jonkin verran muutoksia sodan kuluessa, ja esimerkiksi Moskovan rauhan myötä perustettiin Maavoimien esikunta johtamaan rintamille jääneitä joukkoja.²³

Ennen sodan syttymistä ylimääräisissä harjoituksissa ja linnoitustöissä olleiden rintamajoukkojen tiedonhankinta koko itärajalla perustui pääasiassa rajan yli tähyttämiseen ja kuulohavaintoihin. Esimerkiksi 27. marraskuuta 1939 raportoitii Kannakselta, että edellisenä päivänä kello 14.45 oli kuultu Mainilasta noin kolmesataa metriä etelään olevalta alueelta seitsemän kranaatin räjähdystä. Ennen räjähdysä Mainilan peltoaukeilla oli ollut harjoittelemassa noin komppanian vahvuinen osasto. Vastaavat havainnot oli tehnyt myös Kannaksen rajakomendantti. Samankaltaisia olivat myös esimerkiksi Laatokan meripuolustusalueen ilmoitukset.²⁴

Sotatoimiyhtymien lähettämien vihollistietojen määrä lisääntyi puna-armeijan hyökkäyksen käynnistyttyä. Ilmoitukset sisälsivät esimerkiksi havaintoja vihollisen hiihtopartioista ja niiden käyttämästä taistelutekniikasta. Maaliskuun alkupäivinä IV Armeijakunta ilmoitti, että vihollinen oli ampunut Kollaän alueelle kolmen tunnin kuluessa noin kolmesataa kranaattia minuutissa eli kaikkiaan noin 54 000 kranaattia. Pitkärannassa oli hehtaarin alueelle ammuttu noin 1 500 kranaattia ja koko keskityksessä kaikkiaan noin 100 000.²⁵

Yksittäisten ilmoitusten lisäksi iso osa rintamajoukkojen tuottamista tiedoista välittyi Päämajaan päivittäisissä tilanneilmoituksissa. Ilmoitukset oli lähetetty Päämajan kahdesti päivässä jo vapausodassa. Talvisodan aikana ilmoitukset oli lähetettävä Päämajan operatiiviselle osastolle kello 12 ja 22 mennessä. Tammikuussa 1940 Päämajan hajaryhmytykseen siirtymisen jälkeen määrääikoja aikaisettiin tunnilla. Kaikkiaan yhtymien piti lähettää Päämajaan erilaisin määrääjain sodan alussa 33 ja tammikuussa jo yhteensä 41 erilaista ilmoitusta.²⁶

Vihollistiedoiltaan tilanneilmoituksiin kootut tapahtumat eivät olleet kovin yksityiskohtaisia – ”Kollaän päärintamalla rauhallista” – joten erittäin todennäköisesti tiedustelutoimistolle niiden merkitys oli yksittäisiä ilmoituksia vähäisempi. Varsinaisten tilanneilmoitusten lisäksi Päämajan tiedustelu pyysi rintamajoukoilta raportteja niitä vastassa olleiden vihollisjoukkojen ryhmyyksistä ja tilanteesta.²⁷ Näillä raporteilla ja yksittäisillä ilmoituksilla oli

todennäköisesti merkittävä rooli Päämajan viholliskuvan muodostamisessa.

Talvisodan syttyessä kenttäarmeijalla ei ollut laajaa erityisosamista tiedustelusta. Sotatoimiyhtymissä ei ollut partiotiedusteluun suunniteltuja tai kykeneviä joukkoja, joten sodan aikana komentajat sovelsivat parhaaksi katsomallaan tavalla. Partiot toiminta oli ajoittain vilkasta, rintamalinjojen välittömässä läheisyydessä. Puutteellinen valmistautuminen ja koulutus kostautuivat esimerkiksi joulukuussa 1939, kun Karjalankannaksella II Armeijakunta hyökkäsi vähintäänkin puutteellisin vihollistiedoin ja paikoin ilman aluevastuussa olleen joukon tiedustelukosketusta viholliseen. Rintamajoukkojen tiedustelutoiminta kehittyi talvisodan kuluessa, vaikka taisteluiden kulku, tappiot ja varustepuutteet vaikeuttivat toiminnan tehokasta kehittämistä.²⁸

Yksi osa yhtymien tiedustelukykyä oli lentotiedustelu. Rintamajoukoilla ja Merivoimilla oli armeijakuntatasalta ylöspäin käytösään tiedustelu- ja vesitiedustelukoneita. Kokonaismäärä oli lähes kolminkertainen verrattuna Päämajan käyttöön jääneisiin koneisiin. Tiedustelulentokoneita saatiin sodan kuluessa muutamia lisää, mutta toisaalta ajoittain osa kalustosta ei ollut käyttökuntoista. Toisinaan myös Päämaja käski tiedustelutehtäviä yhtymien lentotiedusteluyksiköille.²⁹

Yhtymät pyrkivät aktiivisesti hyödyntämään lentotiedustelukykyään esimerkiksi vihollisen taistelualueelle jo ryhmittämien joukkojen laadun ja määrän, varastojen, esikuntien, lentokenttien, uusien joukkojen ja linnoitteiden selvittämiseen sekä paikantamiseen. Tiedustelukoneet valmistautuivat eri käskyllä myös pommittamaan vihollisen kohteita.³⁰

Tiedustelulaivueiden lentokonekalusto oli osin vanhentunutta, minkä vuoksi neuvostoliittolaiskoneet onnistuivat usein ajamaan hitaammat suomalaislentäjät pois kesken tiedustelutehtävän. Lentoja tehtiin siitä huolimatta paljon, ja lentotiedustelukalusto kärsi myös tappiota. Esimerkiksi helmikuussa 1940 menetettiin muun muassa kolme tiedustelukonetta ja kolme kaukotiedustelukonetta.³¹

Taisteluissa tehtyjen havaintojen lisäksi yhtymät tuottivat vihollisesta paljon tietoja kuulustelemalla sotavankeja ja tutkimalla sotasaaლისasiakirjoja. Rykmentin tiedustelu-upseeri tai kuulustelija kuulusteli sotavangit joko divisiooniin ja armeijakuntiin perustetuilla sotavankien kokoamis- tai järjestelypaikoilla. Kuulustelujen tueksi rintamajoukkoihin jaettiin kuulustelukysymyssarjoja, joista huolimatta ainakin Kannaksen armeija korosti alaisilleen, että vangeilta oli kysyttävä vähintään heidän joukkoyksikkönsä ja -osastonsa miesvavuudet. Vangin sotilasarvosta tai tehtävästä riippumatta tietoja saatiin paljon.³²

Tiedot käsittelivät joukkoja, niiden komentajia, tappioita, taistelumoraalia ja Neuvostoliiton omiin joukkoihinsa kohdistamaa propagandaa. Usein vangit kertoivat myös joukkonsa vaiheet ennen vangiksi jäämistään. Edelleen vangit pystyivät kertomaan puna-armeijan huoltokeskuksista sekä rajantakaisen alueen tiestön ja rautateiden rakennus- ja kunnostustöistä. Lentäjävangeilta saatiin tietoja heidän konetyypeistään ja lentokentistään sekä siitä, mikä käsitys Neuvostoliitossa oli Suomen ilmavoimien ja -puolustuksen suorituskyvystä, esimerkiksi hävittäjätorjuntakyvystä. Toisaalta moni vanki saattoi olla tiedustelulle vähäarvoinen tai kertoa hyvin vanhoja asioita.³³

Sotasaaლისasiakirjojen kerääminen ja tutkiminen liittyivät toisinaan tiiviisti sotavankien käsittelyyn. Vangeilta kerättiin pois kaikki papereit, joissa saattoi olla hyödyllisiä tietoja, mikä tarkoitti myös sotilaiden henkilökohtaisia papereita. Sotasaaლისasiakirjoja löydettiin paljon myös taistelupaikoilta, joilta ei jäänyt vankeja.³⁴

Kaatuneiden sotilaiden hallusta ja panssarivaunujen sisältä löydyneistä asiakirjoista saatiin yksityiskohtaisia tietoja esimerkiksi joukkojen kokoonpanoista sekä niiden käyttämän kaluston, aseiden ja ampumatarvikkeiden määristä sekä johtohenkilöiden nimistä. Haluttuun otettiin myös esimerkiksi divisioonien hyökkäyskäskyjä, joista ilmeni selkeästi useampienkin joukkojen tilanne ja tehtävät. Joskus löydettiin vihollisen radistien keskustelutaulukoita ja radioliikenteessä käytettyjä koodeja.³⁵

Sotasaalisasiakirjojen tietojen merkittävyyteen vaikutti se, miten tuoreita ne olivat, kun suomalaiset saivat ne haltuunsa ja käännettyä suomeksi. Sotavankien kuulustelu ja sotasaalisasiakirjojen tutkiminen olivat talvisodassa kenties joukkojen tärkein tiedustelukeino³⁶. Ohjesääntöjen perusteella yhtymien tiedustelukykyyyn sisältyi myös tykistön valon- ja äänenmittaus, mutta vielä talvisodassa se ei raporteissa noussut erityisellä tavalla esiin.

Päämajan tiedustelutoimistoon tietoja tuli valtavasti, joten siellä osattiin todennäköisesti arvostaa yksittäisten ilmoitusten lisäksi myös rintamalta lähettyjä vihollistietokoosteita. Esimerkiksi IV Armeijakunta lähetti helmikuussa edeltävien viikkojen aikana saamiensa tietojen perusteella koosteen, jossa kerrottiin sotasaaliina saatu vihollisen kalusto ja arviot vihollisen tappioista. Tarkimmillaan koonosilmoituksissa vihollisjoukkoja käsiteltiin komppaniatasolla.³⁷

Rintamajoukkojen talvisodan tiedustelussa oli onnistuneita ja vähemmän onnistuneita puolia. Puutteiden takia varsinkin talvisodan alkupuolelle oli tunnusomaista, että hyökkäävien vihollisjoukkojen vahvuudet arvioitiin liian pieniksi. Tämän seurauksena alaisille annettiin ylimitoitettuja tehtäviä suhteessa vastassa olleeseen viholliseen.³⁸ Käytännössä rajan yli hyökkäävistä joukoista saatiin usein ensimmäiset tiedot vasta, kun ne olivat taistelussa omien joukkojen kanssa.

Talvisodan päätyttyä 13. maaliskuuta 1940 rintamalle jääneet joukot jatkoivat tietojen tuottamista rajan pinnasta. Maaliskuussa tehtiin runsaasti havaintoja rintamalla vielä olleista puna-armeijan joukoista. Toukokuun lopulla Maavoimien esikunta raportoi kaksiviikkoiskoosteena Neuvostoliiton joukkojen ryhmityksestä, ampumaharjoituksista, varustelutöistä, lentotoiminnasta sekä rajalinjalla tehdyistä raivaustöistä.³⁹

Maavoimien esikunta käski tiedusteluun tarkennuksia toukokuun puolivälissä 1940. Toiminta raja-alueella oli tarkkaan säädeltyä vasta solmitun aselevon takia, joten joukkojen tiedustelukeinoiksi jäivät lähinnä tähystäminen ja kuuntelu. Silti tehtävänä oli ottaa selvää rajan takana olevista joukoista sekä varustelu- ja valmistelutöistä.

Mahdollisen seuraavan sodan alettua armeijakuntien oli ulotettava viipymättä tiedustelun rajan yli mahdollisimman syvälle vihollisen alueelle. Tällöin olisi selvitettävä, mihin kohtiin ja miten leveälle rintamalle vihollinen suuntasi joukkojaan, missä ne ylittäisivät rajan ja mihin suuntaisivat sen jälkeen. Käsytössä painotettiin, että tietoja raportoituessa oli tehtävä selväksi, oliko tieto varma vai tarkistamaton. ”Tiedustelun suunnitelmalliseen johtamiseen sekä sen keskeytymättömyyteen ja ilmoitusten täydellisyyteen on syytä kiinnittää enemmän kuin tähän asti huomiota.”⁴⁰

Kesäkuun alussa Kannaksella otettu ”sotavanki” – siis todennäköisesti joko loikkari tai kiinni saatu vakoilija – kertoi kuulusteluissa Viipurin alueelle ryhmitetyistä joukoista ja käynnissä olleista rakennustoista. Uutena toimijana tietoa alkoi tuottaa myös Ahvenanmaan puolustus, joka teki Suomenlahden tiedustelulannoillaan havaintoja Itämeren-laivaston alusten toiminnasta.⁴¹

Kokonaisuutena sodan myötä muotoutunut yhtymien tiedustelutoiminta, varsinkin tähystys- ja lähipartiointi, oli taktisella tasolla tehokasta. Se myös tuotti – yhdessä sotavankikuulusteluiden kanssa – lukumääräisesti ja laadullisesti paljon tietoa vihollisen toiminnasta. Tiedoilla oli paikoin strategistakin merkitystä, ja Päämaja ja sen operatiivinen osasto saivat pääosin ajoissa ja riittävästi tietoja kenttäarmeijan yhtymiltä eri paikoissa hyökkäävien vihollisjoukkojen vahvuuksista, suuntautumisesta ja aikeista.⁴²

Talvisotaan edeltäneen ja sitä seuranneen rauhan ajan ero sota-aikaan on merkittävä. Rauhan aikana rintamajoukkojen tuottamien kuulohavainto- ja tähystystietojen maantieteellinen ulottuvuus oli pieni ja merkitys varsin vähäinen.

Sotilasasiamiesten tiedonvaihtoa ja tiedustelumatkoja

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmä pyrki saamaan tietoja Neuvostoliiton sisältä Moskovan-sotilasasiamiehen välityksellä, Neuvostoliiton rajanaapureilta esimerkiksi Baltiassa sekä Euroopan suurvaltoihin akkreditoitujen sotilasasiamiesten avulla. Tiedonhankinnan

keskiössä olivat mahdollisen sodan varalta Neuvostoliiton asevoimien rauhan ajan järjestelyt ja joukkojen sijoitukset, sota-ajan suunnitelmat sekä sotatalouden ja aseteknologian kehitys. Myös rautatie- ja maantieverkoston tilasta pyrittiin hankkimaan tietoja. Muualla kuin Moskovassa palvelleiden sotilasasiamiesten mahdollisuudet hankkia Neuvostoliittoa koskevia tietoja olivat hyvin vaihtelevat, joten osa sotilasasiamiehistä keskittyi enemmän muihin asioihin. Talvisodan sytyttyä sotilasasiamiesten tehtäväksi tiedonhankinnan rinnalle tuli tilannekuvan välittäminen sijoitusmaahan sekä materiaaliavun ja muun tuen hankkiminen.⁴³

Venäläisestä sotilasasiamiestoiminnasta suomalaistenkin käyttöön periytyneitä tiedonhankintakeinoja olivat agentti- ja tiedottajaverkostojen luominen sekä julkisten lähteiden kuten sanomalehtien ja sotilasalan julkaisujen seuraaminen ja Suomeen toimittaminen. Tietoja hankittiin myös esittämällä isäntämaalle virallisia tietopyyntöjä, seuraamalla sotaharjoituksia, osallistumalla joukko-osastovierailuille sekä vaihtamalla tietoja diplomaattikunnan sisällä. Tietojen vaihtamisen merkitys oli todennäköisesti korostunut Moskovassa 1930-luvulla, kun tiedonhankinta Neuvostoliitosta muilla keinoin vaikeutui. Sotilasasiamiehille käskettiin yksittäisiä tiedonhankintatehtäviä tarpeen mukaan.⁴⁴

Syksyllä 1939 Suomella oli akkreditoidut sotilasasiamiehet Saksassa, Isossa-Britanniassa, Neuvostoliitossa, Ranskassa, Latviassa, Ruotsissa, Puolassa ja Yhdysvalloissa. Syksyllä 1939 Moskovan-sotilasasiamiehenä toimi majuri Kaarlo Somerto ja hänen apulaisenaan kapteeni Uljas Käkönen. Moskovaan suoraan sotakorkeakoulusta lähetetty Käkönen kertoi saaneensa Mannerheimilta henkilökohtaisen tehtävän selvittää kommunistisen Neuvostoliiton kansan mentaliteettia sillä oletuksella, että se saattaisi erota tsaarinajan Venäjän tilanteesta. Moskovan-lähetystö evakuoitiin Suomeen talvisodan vuoksi, mutta avattiin uudelleen heinäkuussa 1940. Sotilasasiamieheksi lähetettiin eversti Arvo Lyytinen ja hänen apulaisekseen jälleen Käkönen.⁴⁵

Tietojen tai palvelusten ostaminen ei ollut suomalaisille mahdollista, sillä sitä varten ei ollut tarvittavia määrärahoja. Moskovassa

tiedonhankinta perustuikin tavallisesti kirjakaupoista ostettaviin sotilaskirjoihin ja -lehtiin sekä tiedonvaihtoon muiden maiden sotilasasiamiesten kanssa. Esimerkiksi Saksan hyökkäys Puolaan ei tullut yllätyksenä, sillä Japani välitti Suomelle tietoja saksalaisjoukkojen keskityksestä Puolaa vastaan.⁴⁶

Syksyllä 1939 Moskovan sotilasasiamiehiä käskettiin tarkkailemaan joukkojen keskityksiä Kannaksella ja raportoimaan niistä kahden viikon välein. Keskityskuljetuksia Leningradin suuntaan pystyttiin seuraamaan kokoamalla samaa reittiä liikkuvilta diplomaateilta ja kuriireilta saatuja tietoja yhteen, mutta ilmeisesti tilannetta ei tarkkailtu tarpeeksi tiiviisti. Kuten muihinkin tiedustelutietoihin, myös näihin havaintoihin sisältyi usein ristiriitoja ja suuria eroavuuksia. Tästä syystä sotilasasiamiesten oli matkustettava itse Moskovan ja Leningradin väliä sekä niiden lähiympäristössä.⁴⁷

Käkönen teki yhden tällaisen matkan Leningradiin ja sen lähiympäristöön juuri ennen sotaa. Hän havaitsi poikkeuksellisen runsaita joukkomääriä, joista osa oli jo keskitysmarsseilla kaupungista pohjoisen suuntaan. Tiedot ovat ristiriitaisia sen suhteen, pääteltiinkö käynnissä olevan hyökkäysvalmistelut vai ainoastaan sotaharjoitus.⁴⁸

Tiedonhankinta jatkui Moskovaan paluun jälkeen syksyllä 1940. Käkönen matkusti Leningradin ympäristössä ja raportoi havaitsemistaan joukko-osastoista sekä niiden kalustoista. Elokuun puolivälissä sotilasasiamiesten käsitys itärajan tilanteesta oli, että alueella oli noin 27 ja Itämeren alueen maissa kuusi puna-armeijan divisioonaa. Moskovan-sotilasasiamies matkusti itse Leningradin alueella samoihin aikoihin eikä havainnut siellä, Terijoella, Pietarhovissa tai Krasnoje Selossa joukkojen keskityksiin viittaavia asioita. Viikkoa myöhemmin lähetystöstä raportoitiin japanilaisilta saatuina tietoina, että Novgorodissa kasarnit olivat tyhjinä eikä rautateillä ole näkynyt sotilasliikennettä.⁴⁹

Esimerkki yhteistyön kautta Moskovasta saaduista tiedoista olivat Norjan lähetystöneuvoksen syksyllä 1939 ilmoittamat havainnot Frunzen sotilasakatemiassa esitellystä diplomityöstä, jossa kuvattiin sotilasoperaatio Suomea vastaan. Suomalaisten päävoimat pitäisi

sitoa Karjalankannakselle ja Laatokan Karjalaan, jotta maa voitaisiin katkaista kahtia Kuhmon ja Kuusamon alueelle suunnattavalla toisella hyökkäyksellä. Syyskuussa 1940 Turkin Moskovan-sotilasasiamies saapui Kannaksen kautta Suomeen vierailulle ja kertoi, ettei ollut havainnut joukkokuljetuksia tai muuta erikoista toimintaa. Turkin ja Neuvostoliiton rajalla oli samoihin aikoihin jonkinlaista liikehdintää, mutta turkkilainen oli sitä mieltä, että neuvostoliittolaiset olivat arkoja, ja ”jos esiintyy tarpeeksi lujana, unohtavat venäläiset helposti vaatimuksensa”.⁵⁰

Tukholmassa sotilasasiamiehenä toimi talvisodan ajan eversti Väinö Palojärvi apulaisenaan ja laivastoasiamiehenä ensin majuri Bertil Nordlund ja myöhemmin komentajakapteeni Hakon Grönholm. Yhteistoimintaa toteutettiin myös ulkomailla, sillä alkukesästä 1940 Grönholm otti yhteyttä Japanin sotilasasiamieheen eversti Toshio Nishimuraan, jolla oli hyvät tiedot Saksan rintamalle sijoitetuista neuvostoliittolaisdivisioonista. Nishimuralta saatiin perinpohjaisia raportteja, jotka Grönholm lähetti kuriiripostilla Suomeen.⁵¹

Suomalaisilla oli muutenkin erittäin tiiviit yhteydet Japanin kanssa, ja Japanille oli luovutettu Neuvostoliittoa koskevia tietoja 1930-luvun kuluessa. Yhteyttä pidettiin tilastotoimiston upseerien välityksellä sekä Japanin Helsingin- että Tukholman-sotilasasiamiehen kanssa. Talvisodan jälkeen sotilastiedustelun salaisilla lahjoitusvaroilla Helsingistä ostamiin kiinteistöihin saatiin sattumoisin vuokralaisiksi juuri Japanin suurlähetystössä palvelleita apulaissotilasasiamiehiä.⁵²

Baltian maissa sotilasasiamiehenä toimi majuri Erkki Hallakorpi, joka raportoi ainakin kertaalleen sodan aikana Neuvostoliiton ja Baltian maiden suhteista. Hänen kauttaan Suomeen päätyi myös osa Latvian radiotiedustelun Neuvostoliiton joukoista hankkimista tiedoista. Neuvostoliiton toiminnasta hyviä tietoja välittyi myös Suomen Tallinnan-, Latvian- ja Belgian-lähetystöjen henkilöstöltä. Myös saksalaisten kanssa tiedonvaihto oli toimivaa. Sotaa edeltäneiden Ylimääräisten kertausharjoitusten aikana sotilasasiamies, everstiluutnantti Alonzo Sundman raportoi Saksasta arvionsa suurvalta-poliittisen tilanteen kehittymisestä ja Suomen asemasta.⁵³

Tiedusteluosaston päällikkö toimitti tiedustelutoimistoon välillä muiden maiden sotilasasiamiehiltä saatuja tietoja kirjallisina, mutta siten, että lähde oli – varmaankin tiedonhankinnan suojaamiseksi – häivytetty pois. Suomessa toimineista muiden maiden sotilasasiamiehistä ainakin ranskalaiset välittivät sotatilanteeseen liittyneitä tietoja esimerkiksi Tallinnan sataman alustilanteesta.⁵⁴

Arkistoista löytyy jonkin verran tiedusteluosaston asiakirjoja, joiden tietolähde on epäselvä, mutta joiden sisältö viittaa sotilasasiamiestoiminnan kaltaiseen tiedonhankintaan. Esimerkiksi joulukuun puolivälissä 1939 ulkomaatoimisto toimitti ”tarkistamattoman tiedon”, jonka mukaan puna-armeijan hyökkäyksen painopiste tulisi olemaan Kannaksen pohjoisosassa, minkä lisäksi maihinnousu olisi valmisteilla sekä Suomenlahden itä- että länsiosiin.⁵⁵

Helmikuun alkupuolella raportoitiin ”Moskovasta saatujen luotettavaksi vakuutettujen tietojen” perusteella, että puna-armeijan tuolloin Kannaksella ja Suojärvellä käynnissä ollut hyökkäys oli vain valehyökkäys. Kovien pakkasten takia varsinainen päähyökkäys oli suunniteltu helmikuun lopulle.⁵⁶ Tiedot voisivat olla peräisin esimerkiksi jonkin Suomen yhteistyömaan sotilasasiamieheltä, sillä monilla mailla oli talvisodan aikaanakin edelleen lähetystö Moskovassa.

Keväällä ja kesällä 1940 saatiin ulkomaille viittaavasta lähteestä selville, että Neuvostoliitto oli siirtänyt Suomen vastaiselta rajalta runsaasti divisioonaa muualle. Talvisodan lopun 45 divisioonan kokonaisvoima oli laskenut alle 20 divisioonaan. Myöhemmin ulkomailta saatujen tietojen perusteella arvioitiin Neuvostoliiton kuitenkin lisänneen joukkojaan Suomen vastaisen rajan takana ensin loppukesällä vuonna 1940 ja uudelleen alkuvuonna 1941. Molemmat tiedot osoittautuivat tarkistusten jälkeen perättömiksi.⁵⁷

Radiotiedustelun tehokkuus valkenee

Juuri kadettikoulusta valmistunut luutnantti Reino Hallamaa sai vuonna 1927 Yleisesikunnan ulkomaaosaston päälliköltä tehtäväksi rakentaa Suomen armeijalle radiotiedustelukyky. 1930-luvun